

บทที่ ๔

วิเคราะห์เปรียบเทียบเนื้อหาของท่านพุทธทาสภิกขุ กับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

เพื่อให้มองเห็นแนวความคิดเรื่องเวทนาในแง่มุมต่าง ๆ ที่ได้ศึกษาทั้งของพุทธทาสภิกขุ
และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ผู้วิจัยขอเปรียบเทียบไว้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 4.1

ตารางเปรียบเทียบ

แนวความคิดท่านพุทธทาสภิกขุ	แนวความคิดพระพรหมคุณาภรณ์
<p>๑. ท่านเป็นนักคิดอิสระ ไม่ขึ้นกับหลักการในคัมภีร์ ท่านคิดวิเคราะห์โดยถ้อยคำจากคัมภีร์แล้ววิเคราะห์เชิงประยุกต์</p> <p>๒. ความหมาย คือความรู้สึกว่า สุข หรือทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ หมายถึงความรู้สึกเอ็ดร่อย โดยเฉพา ความสุขชนิดที่ชาวโลกสมมติ ที่เรียกว่าความสุขเวทนาจึงคือในความรู้สึกที่เป็นสุขหรือความเอ็ดร่อยนั่นเอง ตรงกับภาษาบาลีว่า อัสสาทะ หมายถึงความเอ็ดร่อย ความเอ็ดร่อยนี้ก็คือเวทนา นั่นเอง โดยส่วนใหญ่คนยึดถือเวทนาตัวนี้เป็นตัวตน โดยเฉพาะความเอ็ดร่อยทางโณฏฐัพพะ คือการสัมผัสทางกายหรือทางพิพพหัง สรุปรว่ามี ๒ ชนิด ๑) ความหมายทางโลก คือความรู้สึกชอบกับความรู้สึกชังนี้ ๆ ที่คนธรรมดาผู้สึคนั้นกลับเห็นว่าฝ่ายที่ชอบที่รักนั้นเป็นความสุข ไม่ใช่ความทุกข์</p>	<p>๑. ท่านเป็นนักคิดอิสระ ที่สร้างสรรค์ผลงานด้านการเขียนหนังสือ หลักการต่าง ๆ ท่านจะนำเสนอตามหลักการจากคัมภีร์เป็นลักษณะนำเสนอให้ผู้ศึกษาใช้วิจารณ์ญาณ</p> <p>๒. ความหมาย คือเสพหรือการเสวยอารมณ์หรืออารมณ์ทั้งหลายที่ได้สวแล้ว หมายถึงคลอเคลีย หรือเคล้าด้วยตณหา หรือประสบการณทั้งหลาย</p> <p>๓. ความสำคัญ เวทนามีความสำคัญมาก เพราะเป็นสิ่งมุ่งประสงค์ เสาะแสวง (หมายถึงสุขเวทนา) และเป็นสิ่งเกลียดกลัวเลียงหนี (หมายถึงทุกข์เวทนา) สำหรับสัตว์ทั้งหลาย เมื่อมีการรับรู้เกิดขึ้นแต่ละครั้งเวทนาจะเป็นข้อต่อและเป็นต้นทางแยกที่ชี้แนะหรือส่งแรงผลักดันแก่องค์ธรรมอื่น ๆ ที่จะดำเนินไปในทางใด อย่างเช่น ถ้ารับรู้อารมณ์ใดแล้วสุขสบาย ก็จะ</p>

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

แนวความคิดท่านพุทธทาสภิกขุ	แนวความคิดพระพรหมคุณาภรณ์
<p>ฝ่ายที่ไม่ชอบที่รังเกียจจึงเป็นความทุกข์</p> <p>๒) ความหมายทางธรรม คือมันทำให้เกิดการทรมานเท่านั้น ความชอบหรือความรัก ก็ทำให้เกิดการฟูขึ้นในทางจิตใจ ความไม่ชอบไม่รัก ก็ทำให้แฟบลงในจิตใจ การได้การเสีย การดีใจ การเสียใจ เหล่านี้ทำให้จิตใจเหน็ดเหนื่อยเท่านั้น ทำให้เกิดความอยาก ทำให้เกิดการวนเวียนในความทุกข์เท่านั้น นี่เป็นการมองดูในลักษณะธรรมตามวิถีทางธรรม แต่ถ้ามองดูในวิถีทางโลกิยะคือถ้าเป็นสุขก็มั่วนัก ถ้าเป็นทุกข์ก็มั่วนั่ง ถ้าเป็นอุเบกขาก็มั่วนั่งคาถาสงสัยต่าง ๆ นานาอยู่ไม่เว้นแต่ละวัน ทั้งหมดนี้เรียกว่าเป็นความยึดถือเวทนานั้น ๆ ว่าเป็นตัวตน</p> <p>๓. ความสำคัญ เวทนาเป็นปัจจัยอันสำคัญที่ทำให้เกิดสิ่งทีเรียกว่าตัณหา อุปาทานเกิดขึ้น มีหน้าสำคัญเกี่ยวกับรับอารมณ์ ความรู้สึกอารมณ์ เสพอารมณ์ เร่งเร้าอารมณ์จนกว่าจะสำเร็จรูปเป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และกรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศล เวทนานี้เป็นที่ตั้งแห่งความความยึดได้ง่ายกว้างสิ่งใด ๆ ทั้งหมดเพราะมันเป็นตัวผลสุดท้ายของสิ่งที่มนุษย์เราพากเพียรทำ หรือเข้าไปเกี่ยวข้องและยึดถือกันอยู่เป็นประจำวัน พวกเราอุตสาหะศึกษาเล่าเรียน อุตสาหะประกอบ การงานอาชีพต่าง ๆ ก็เพื่อให้ได้เงินมา แล้วก็ไปซื้อหาสิ่งต่าง ๆ นับตั้งแต่เครื่องใช้ เครื่องกิน เครื่องบำรุงบำเรอ ตลอดจนจนถึงรสจากเพศตรงกันข้าม ก็ทำการบริโภคของเหล่านั้นเพื่อผลอย่างเดียวคือสุขเวทนา อย่างวิสัยโลก เรา</p>	<p>กำหนดหมายอารมณ์นั้นมากและในแง่หรือแนวทางที่จะสนองเวทนานั้น และคิดปรุงแต่งเพื่อให้ได้อารมณ์นั้นมาเสพต่อไปอีก ดังนี้เป็นต้น ในกระบวนการธรรมนั้น (นามขันธ ๔) เวทนามีบทบาทสำคัญมาก อารมณ์ใดให้สุขเวทนา สัญญาที่มักกำหนดหมายเอาอารมณ์นั้นยิ่งให้สุขเวทนา มาก ก็จะกำหนดหมายมาก และเป็นแรงผลักดันให้คิดปรุงแต่งทำการต่าง ๆ เพื่อให้ได้สุขเวทนานั้นมากขึ้น เป็นกระบวนการแบบพื้นฐานหรือเป็นแบบสามัญ เวทนาเป็นตัวล่อและชักจูงใจ</p> <p>๔. การตีความ ในกระบวนการธรรมนี้ สิ่งที่ควรสนใจเป็นพิเศษในการศึกษาขั้นนี้ก็คือความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามา ซึ่งเกิดขึ้นในลำดับถัดจากผัสสะนั่นเอง ความรู้สึกนี้ในภาษาธรรมเรียกว่า “เวทนา” แปลว่า การเสวยอารมณ์หรือการเสพรสอารมณ์คือความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้นโดยเป็นสุขบาย ไม่สบาย หรือเฉย ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง เวทนาแบ่งตามทางรับรู้ก็มี ๖ เท่าจำนวนอายตนะ คือเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู เป็นต้น กระบวนการรับรู้เท่าที่กล่าวมานี้ เขียนให้เห็นง่าย ๆ อายตนะ + อารมณ์ + วิญญาณ = ผัสสะ → เวทนา ในกระบวนการธรรมการรับรู้นี้ เวทนาจึงเป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่งโดยทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้บอกให้ทราบว่าจะอะไรเป็นอันตรายแก่ชีวิต ความหลีกเลี่ยง อะไรก็เอื้อกุลแก่ชีวิต ควรถือเอาประโยชน์ได้</p>

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

แนวความคิดท่านพุทธทาสภิกขุ	แนวความคิดพระพรหมคุณาภรณ์
<p>ลงทุนด้วยกำลังทรัพย์ กำลังกาย กำลังใจ ทั้งหมดจดเข้ามา แล้วก็เพื่อผลคือเวทนาอันเดียว เป็นสุขเวทนาทางลิ้นบ้าง ทางจมูกบ้างทางตา บ้าง เป็นต้น แต่ความสำคัญมีอยู่ตรงที่ว่า ถ้าไม่ เพราะอำนาจสุขเวทนานี้แล้วแล้ว ท่านทั้งหลาย ก็จะไม่ลงทุนเรียน ลงทุนทำงาน ลงเรียนลงแรง หาเงินนี้เสียเป็นส่วนใหญ่ สรุปว่าเวทนานี้แหละ จะเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถครอบงำจิตใจแล้วดึง จูงเราไปสู่สภาพที่เราจะต้องเสียใจที่หลัง ฉะนั้นการรู้จักเวทนาจึงหมายถึงการรู้จักมูลเหตุ อันสำคัญที่ทำให้คนเราตกเป็นทาสของกิเลส หรือความทุกข์</p> <p>๔. การตีความ เวทนาในปฎิจจสมุปบาทนั้น เป็นความหมายในทางภาษาธรรมของผู้รู้ธรรม ไม่ใช่ความหมายของชาวบ้านผู้ไม่รู้ธรรม จึงได้ แยกเป็น ๒ ภาษา ถ้าถือเอาเวทนาในปฎิจจสมุป บาทเป็นภาษาคนแล้วก็จะเกิดความยุ่งยากและ จะเข้าใจไม่ได้ ตัวอย่างเช่นพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ที่โคนต้นโพธิ์ การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็คือ การทำลายอวิชชาเสียได้หมายถึงอวิชชาดับ อวิชชาดับ สังขารดับ วิญญาณก็ดับ นามรูปก็ดับ แล้วทำไมพระพุทธเจ้าไม่ตาย ไม่สิ้นพระชนม์ คาที่ ที่โคนต้นโพธิ์นั้นในวินาทีนั้น นี้ก็เพราะว่า คำพูดในปฎิจจสมุปบาทนี้เป็นภาษาธรรม คำว่า “ดับ” หรือคำว่า “เกิด” นี้เป็นภาษาธรรม ไม่ใช่ เกิดหรือดับทางเนื้อหนัง จะเห็นได้ทันทีว่า เวทนาในปฎิจจสมุปบาทเป็นเรื่องที่นี้และเดี๋ยวนี้</p>	<p>เวทนาจึงช่วยให้กระบวนการรับรู้ที่ดำเนิน ต่อไป สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจที่ ครอบคลุมบริบูรณ์เป็นประโยชน์อย่างขึ้น แต่ สำหรับมนุษย์ปุถุชน เวทนามิได้มีความหมาย เพียงเท่านั้นคือมิใช่เพียงแค่กระบวนการรับรู้ ได้มีส่วนประกอบเพิ่มเข้าอีกอย่างหนึ่งซึ่งช่วย เสริมความรู้ให้สมบูรณ์ อันจะทำให้มนุษย์มี ความสามารถขึ้นในการดำเนินชีวิตที่งาม แต่ เวทนายังหมายถึงการที่โลกมีอะไรอย่างหนึ่ง เป็นผลตอบแทนแก่มนุษย์ในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับ โลกด้วย ผลตอบแทนที่ว่านี้คือความ เเอ็ดอ้อรอย ความชื่นใจที่เกิดจากอารมณ์ซึ่ง เรียกว่าสุขเวทนา ในกรณีที่กระบวนการรับรู้ ดำเนินมาตามลำดับจนถึงเวทนา ถ้ามนุษย์หัน เข้าจับเวทนาได้ตามความหมายในแง่นี้ มนุษย์ก็ จะหันเหออกไปจากกระบวนการรับรู้ ทำให้ กระบวนการธรรมอีกอย่างหนึ่งรับช่วงเล่นต่อไป แทนที่ โดยเวทนาจะกลายเป็นปัจจัยตัวเอกที่จะ ก่อให้เกิดผลสืบเนื่องต่อไป โดยนับนี้จะเห็นว่า ช่วงต่อไปที่กระบวนการธรรมจะสืบทอดการรับรู้ (ผัสสะ) ต่อไปนั้นเป็นขั้นตอนสำคัญอย่างยิ่ง เรียกได้ว่าเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อทีเดียว และในภาวะ เช่นนี้เวทนาเป็นองค์ธรรมที่มีบทบาทสำคัญมาก กระบวนการธรรมที่ดำเนินต่อไปจะเป็นอย่างไร ต้องขึ้นต่อบทบาทของเวทนาว่าจะมีลักษณะ อย่างไร พอดีจะตั้งสังเกตได้ต่อไปว่า ก.ที่สืบทอด จากผัสสะเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อ ระหว่างกระบวนการรับรู้ที่บริสุทธิ์กับสังสารวัฏ ในกระบวนการ</p>

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

แนวความคิดท่านพุทธทาสภิกขุ	แนวความคิดพระพรหมคุณาภรณ์
<p>ไม่ใช่รอต่อตายแล้ว หรือต้องกินเวลาตั้ง ๓ ชาติ ที่แท้ในวันหนึ่ง ๆ มีตั้งหลาย ๆ หน เมื่อใดมีเวทนา มีผัสสา อุปาทาน เมื่อนั้นมีรอบของปฏิเจตมุปบาทแล้วมีภพมีชาติ ทำให้เห็นได้ว่ามันมีในชีวิตประจำวันของคนทุกคน ตรงนี้มีปัญหาว่า จะอธิบายกันอย่างไรจึงจะเห็นได้ว่า มีอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป आयตนะ ผัสสะ ครบถ้วนก่อนจะเกิดเวทนาขึ้นมาได้เท่านั้นเอง ซึ่งตัวการร้าย ที่เป็นเรื่องยุ่งยากอยู่ที่เวทนา ที่ว่ามันเกิดอยู่เป็นประจำ คือเวทนามาจากผัสสะ ผัสสะมาจากอายตนะที่ปรุงขึ้นเฉพาะ อายตนะก็มาจากนามรูปที่ปรุงขึ้นเฉพาะ นามรูปมาจากวิญญาณที่ปรุงขึ้นเฉพาะ วิญญาณมาจากสังขารที่ปรุงขึ้นเฉพาะ แล้วสังขารก็มาจากอวิชชาเป็นต้นต่อ อย่างมีอวิชชาอย่างเดียวกันเหล่านี้เป็นมีไม่ได้คืออายตนะ ผัสสะอย่างที่จะเป็นทุกข์จะไม่เกิด มันเกิดอย่างอื่นคือเกิดอย่างที่ไม่เป็นทุกข์ ดังนั้น อวิชชาอย่างเดียวกันที่มันสร้างนามรูป, อายตนะ, ผัสสะ, เวทนาในทางที่จะเป็นทุกข์ การที่มนุษย์เข้าใจผิด หรือกระทำอะไรผิดพลาดเกี่ยวกับเวทนา ก็เพราะว่าความรู้เท่าทันพฤติกรรมของเวทนา คือความรู้ลึกนึ้กคิดต่าง ๆ จนเกิดความทุกข์บีบคั้น กดดัน คั้นร้น ร้าวร้อน ซึ่งมีความพกร่องอยู่เป็นประจำและการเป็นอยู่ด้วยความประมาท สะเพร่าอยู่เป็นนิจเวทนาจึงเสฟคุ่นจนกลายเป็นความเคยชิน หมักคองนอนเนื่องอยู่ในสันดานยากที่จะขุดรากเหง้าสลัดทิ้งไปได้</p>	<p>รับรู้บริสุทธิ เวทนาที่ทับทบาทเป็นเพียงองค์ประกอบย่อย ๆ อย่างหนึ่งที่จะทำให้เกิดความรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ ส่วนในกระบวนการสังสารวัฏ เวทนาเป็นปัจจัยตัวเอกที่มีอิทธิพลครอบงำความเป็นไปของกระบวนการทั้งหมด กล่าวได้ว่า มนุษย์จะคิดปรุงแต่งอย่างไรและการอะไร ก็เพราะเวทนา และเพื่อเวทนา หรือชีวิตจะเป็นอย่างไร ก็เพราะเวทนา และเพื่อเวทนา นอกจากนั้นในกระบวนการสังสารวัฏนี้ มนุษย์มิได้หยุดอยู่เพียงแต่เป็นผู้รับรู้อารมณ์ เรียนรู้โลกเพื่อเกี่ยวข้องกับจักรการกับโลกอย่างได้ผลดีเท่านั้น แต่ได้ก้าวต่อไปสู่ความเป็นผู้เสฟเสวยโลกด้วย ข.ที่สืบทอดจากผัสสะ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อทางจริยธรรม ระหว่างความคิดกับความชั่วระหว่างกุศลกับอกุศลระหว่างความหลุดพ้นเป็นอิสระกับการหมกมิดหมุ่นเวียนอยู่ในสังสารวัฏ</p> <p>๕. หลักการพัฒนา จุดมุ่งหมายมิใช่สิ่งที่ติดมากับชีวิต ชีวิตจึงไม่มีจุดหมายมาแต่ตั้งแต่เกิดคำถามที่ควรถามคือชีวิตควรอยู่เพื่ออะไรและอย่างไรชีวิตทำหน้าที่เพียงแต่สืบต่อเผ่าพันธุ์ชีวิตจะดำรงอยู่ได้ดี เพียงไร ก็ขึ้นอยู่กับการคุมรูปสืบต่อ คือมีสุขภาพแข็งแรง ประการต่อมาคือเพิ่มพูนความสามารถในการดำรงอยู่ เรียนรู้ที่จะปรับตัวคือศึกษาที่จะเข้าใจสภาพแวดล้อม สร้างสังคมและสิ่งแวดล้อมพึงประสงค์ และท้ายสุดคือการพัฒนาเพิ่มศักยภาพทางปัญญา บรรลุถึงความพึงใจในชีวิต ที่ต่างสิ่งแวดล้อม</p>

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

แนวความคิดท่านพุทธทาสภิกขุ	แนวความคิดพระพรหมคุณาภรณ์
<p>๕. หลักการพัฒนา เดียวนี้เรากำลังไปตามเขาประเทศที่เขามีการเป็นอยู่ด้วยส่วนเกิน พวกเราหลงอยู่ในส่วนเกิน จึงหาสันติภาพไม่ได้ ประเทศที่เจริญแล้ว มันก็กินใช้อย่างที่ เป็นส่วนเกิน มีน้ำแข็งกิน มีน้ำอัดลมกิน มีไฟฟ้าใช้ อะไรต่าง ๆ สารพัดที่จะส่งเสริมกิเลส แต่แล้วเมื่อยังพัฒนาก็ยังหาความสุขหรือสันติภาพไม่ได้ ท่านบอกว่าชาวพุทธไม่ควรหลงในวัตถุนิยม อย่าลืมว่าประเทศไทยนี้เป็นเมืองพุทธนะ เราทุกคนเป็นพุทธบริษัท จดทะเบียนเป็นคนพุทธแล้วต้องไปตามพวกวัตถุนิยมชนิดนี้มันจะเหลือความเป็นพุทธบริษัทได้อย่างไร ไปตามเพื่อพัฒนา ด้วยหลงในการพัฒนา หลงในความเจริญอย่างหลับหูหลับตา เมื่อชาวโลกเขาพัฒนาเพื่อกิเลส เราต้องพัฒนาเพื่อธรรมะเพื่อสันติภาพเพื่อสันติสุข โลกยิ่งพัฒนา ก็ยิ่งก้าวเข้าสู่ความวินาศเร็วขึ้น</p> <p>๖. วิธีปฏิบัติต่อเวทนา คือให้ใช้สติรู้สึกได้ทันสัมปชัญญะให้รู้เท่าทันความรู้สึกชอบ ไม่ชอบ หรือรู้สึกเฉย ๆ (ฉงน) หรือให้มีสติกับทุกผัสสะสวयเพราะเห็น หอมเพราะได้กลิ่น นุ่มเพราะสัมผัสฯ อย่าไปยุ่งด้วย ให้ละเสีย ถ้าปิดกั้นไม่ได้ ให้สัมผัสกับด้วยสติใช้ลิตด้านทานกับเวทนา ไม่ต้องพอใจ หรือไม่พอใจ เฉย ๆ เสีย ไม่ยินดียินร้าย คือมีสติรู้ทัน ใช้สติต่อสู้กับอุปาทานคือเอะใจ แก้ไขให้ถูกคือสติปัญญา ใช้สติต่อสู้กับตัณหา อันเกิดจากอวิชชาหรือข้อความที่เป็น</p>	<p>และไม่ขึ้นกับความเจริญของยุคสมัย สรุปว่าพัฒนาชีวิตอย่างมีคุณภาพ หมายความว่าถ้าเราพัฒนาความสามารถที่จะมีความสุขด้วย พร้อมกัน ไปด้วยกับการที่เราพัฒนาความสามารถในการหาสิ่งบำรุงความสุข มันก็จะมีคุณภาพ ฉะนั้นเมื่อนุญษ์พัฒนาอย่างมีคุณภาพ พอจิตใจพัฒนาดีขึ้นมา ความสุขที่จะต้องได้ต้องเอาวัตถุมารักค่อย ๆ อาศัยวัตถุน้อยลง ตอนแรกเราจะสุขเมื่อได้เมื่อเอา แต่พอเราพัฒนาคุณธรรมขึ้นมา มันก็เปลี่ยนแปลงไป ความสุขจะขึ้นต่อสิ่งเหล่านั้นน้อยลง ชีวิตที่สมบูรณ์ ความสุขที่สมบูรณ์ สังคมก็สุขสมบูรณ์ เพราะจิตเป็นอิสระด้วยปัญญาที่ถึงการพัฒนาอย่างสมบูรณ์</p> <p>๖. วิธีปฏิบัติต่อเวทนา คืออายตนะภายในและภายนอกประจวบกันเข้า เช่น ตา + รูป + วิญญาณ รู้ว่ารูปอะไร เป็นผัสสะ กระทบชอบไม่ชอบ = เวทนา + อายก = ตัณหา ให้มีสติตรงผัสสะ หรือท่านสอนไว้ให้กำจัดอวิชชา ๓ ประการ ว่านำไปสู่อะไร วิเคราะห์วิจัยให้กระจ่างชัด ใช้สติกับปัญญาควรจะทำอะไรอย่างไรกับทุก ๆ เรื่อง ให้ฝึกฝนให้เป็นประจำ ไม่ปล่อยเดินตรองซ้ำซาก หรือองค์กรธรรมที่สำคัญที่ใช้ระมัดระวังตั้งแต่ต้นก็คือ สติ ซึ่งเป็นตัวควบคุมจิตไว้ให้อยู่</p> <p>๗. เวทนาในปฏิจกสมุปบาท ท่านบอกว่าในกระบวนการแบบวงจรสั้น ทั้งสองฝ่ายก่อเกิดหรือฝ่ายสังสารวัฏฏ์ และฝ่ายดับทุกข์หรือวิวัฏฏ์นี้ แม้จะไม่กล่าวถึงอวิชชาไว้ แต่ก็พึงทราบว่</p>

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

แนวความคิดท่านพุทธทาสภิกขุ	แนวความคิดพระพรหมคุณาภรณ์
<p>สุภาษิตเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม</p> <p>ความทุกข์ เกิดที่จิต เพราะเห็นผิด เมื่อผัสสะ ความทุกข์จะไม่โผล่ ถ้าไม่โง่ เมื่อผัสสะ ความทุกข์ เกิดไม่ได้ ถ้าเข้าใจ เรื่องผัสสะ</p> <p>หรือให้ทุกคนพิจารณาให้เห็นการยึดถือเวทนา เป็นตัวตนของตัวเอง ให้เข้าใจเสียให้ถูกต้องจะ เป็นหนทางที่จะทำจิตใจให้เป็นอิสระจากเวทนา ถ้ามีความรู้ความเข้าใจแล้ว จะสามารถควบคุม มันได้ จะทำให้เรามีจิตใจสูงอยู่เหนือความรู้สึก ชนิดนั้น จะทำให้เราสามารถทำสิ่งต่างๆ ได้สูง หรือดีกว่าที่เราจะปล่อยให้ไปไปตามธรรมดา ฉะนั้นเราจึงควรเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าเวทนาให้ ถูกต้อง</p> <p>๗. เวทนาในปฏิจกสมุปบาท ท่านเรียก ปฏิจกสมุปบาทสองสาย หรืออุปนิสธรรมว่า อริยสังข์ใหญ่ หมายความว่า ในบรรดาความ ทุกข์ทั้งหมดทั้งสิ้น ไม่ว่าจะมียกประเภทที่รูป แบบ อธิบายจบกระบวนการความได้ที่อุปนิสธรรม ดับทุกข์ได้แค่ไหน จิตก็จะเข้าถึงปฏิจกสมุปบาท ได้แค่นั้นเพราะปฏิจกสมุปบาทสายดับทุกข์ทวน กระแสโลก จะต้องทวนขึ้นไปด้วยปัญญา เมื่อ ถึงระดับไหนก็จะกล่าวได้สูงสุดแก่อารมณ์ของ ระดับนั้น บุคคลจะกล่าวเกินปัญญาของตนย่อม ไม่ได้ นี่คือสังขธรรม ดังนั้นจึงเป็นธรรมดาที่ บุคคลที่มีปัญญาเข้าใจแก่ภาษาคน (ภาษาอิตตา) พูดถึงทุกข์ได้แค่อิตตาทุกข์ พูดถึงกรรมวิบากได้ แค่เป็นอิตตาย่อมไม่เข้าถึงอุปนิสธรรมนั่นเอง เพราะไม่เข้าใจเหตุปัจจัยฐาน</p>	<p>มีวิชาแฝงอยู่พร้อมในตัวซึ่งเห็นได้ไม่ยาก กล่าวคือในฝ่ายก่อเกิดทุกข์เมื่อเสวยเวทนาแล้ว ค้นหาเกิดขึ้นก็เพราะไม่รู้เท่าทันสภาพความจริง ของสิ่งที่ตนเสพเสวยนั้นว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะเข้าไปยึดถือเอาเป็น ของตนได้จริงไม่รู้ว่าสิ่งนั้นมีคุณมีโทษอย่างไร เป็นต้น และการรับรู้ด้วยวิชาที่เรียกว่าวิชา สัมผัส เวทนาที่เกิดจากอวิชาสัมผัสนี้เป็นเหตุ ให้เกิดค้นหา ส่วนในฝ่ายดับทุกข์ เมื่อเสวย เวทนาแล้วไม่เกิดค้นหาก็เพราะมีความรู้เท่าทัน สภาวะสังขารสิ่งที่เสพเสวยคือมีวิชารองเป็น พื้นอยู่ จึงทำการรับรู้ชนิดที่ไม่ประกอบด้วย อวิชา เมื่อไม่มีอวิชาสัมผัส เวทนาที่เกิดขึ้นก็ ไม่นำไปสู่ค้นหา ดังนั้นที่ว่าค้นหาดับ จึงบังถึง อวิชาดับอยู่ในตัว พูดอีกนัยหนึ่งว่าเป็นการดับ อวิชาที่แสดงอย่างอ้อม โดยการดับค้นหาขั้นสูง เป็นตัวเด่นว่าค้นหาเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ และดับ ทุกข์ได้ด้วยการดับค้นหา การแสดงที่ทรงแสดง แบบนี้ก็เพื่อให้เห็นภาพในทางปฏิบัติได้ง่ายขึ้นและ เห็นทางที่จะนำไปใช้ประโยชน์ชัดเจนยิ่งขึ้น</p> <p>๘. เวทนาในปฏิจกสมุปบาทที่ปรากฏในอภิธรรม ท่านบอกว่ามีข้อสังเกต ดังนี้ (๑) วงจรปฏิจก สมุปบาทแบบวัฏฏะหรือวงจร นิยมเรียกว่า “ภว จักร” หรือ “สังสารจักร” ซึ่งแปลว่าวงล้อแห่ง สังสารวัฏและจะเห็นว่าคาบเกี่ยวไปถึง ๓ ช่วง ชีวิตคืออวิชชากับสังขารช่วงหนึ่ง</p>

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

แนวความคิดท่านพุทธทาสภิกขุ	แนวความคิดพระพรหมคุณาภรณ์
<p>กันเข้าเป็นผล โดยไม่ต้องมีอดีต ท่านเน้นย้ำว่าหัวใจของปัจจุสมุปบาทในแง่การปฏิบัติคือ มีสติเมื่อมีผัสสะ มีสติเมื่อมีผัสสะ เช่นมีอะไรเข้ามากระทบจิตทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางใจแล้วให้มีสติทันเวลาที่มีผัสสะ แล้วมันก็สกัดกั้นกระแสแห่งปัจจุสมุปบาทไม่ให้ลุกลามไปจนเกิดทุกข์ มันหยุดอยู่ตรงนั้น แล้วอย่างดีก็แค่เวทนา มีสติเสียแค่เวทนา มันก็หยุดอยู่แค่เวทนา</p> <p>๘. เวทนาในปัจจุสมุปบาทที่ปรากฏอยู่ในอภิธรรม ท่านได้วิจารณ์พระอภิธรรมปิฎกว่าเป็นธรรมส่วนเกิน เป็นธรรมที่เพ้อ ท่านเปรียบคนบ้าหอบฟาง (กัมภีร์เปล่า) ไม่มีประโยชน์ (ดับทุกข์ไม่ได้) เพราะมันเป็นอภิปรัชญา ท่านบอกว่า เพราะไม่เข้าใจในภาษาธรรม เข้าใจแค่ภาษาคน การอธิบายไปตามภาษาคนมันก็เป็น สัสสตทัญญูไปหมด เช่นคำว่า “คน” กับ คำว่า “นามรูป” ภาษาชาวบ้านหรือภาษาคน เรียกว่าตัวเรานี้ว่า “คน” ส่วนภาษาธรรมไม่เรียกว่า “คน” แต่เรียกว่า “นามรูป” คือกายกับใจ ถึงจะเรียกว่าคนหรือกายใจก็ตาม มันยังเป็นปัญหาอยู่ว่า มันมีการเกิดดับเท่าไร? อย่างไร? คนหรือนามรูปนี้แหละ มันเกิดดับอยู่อย่างไร? ท่านตอบว่ามี ๓ ชั้น อย่างลึกซึ้ง คือ</p> <p>๑. นามรูป เกิดดับ ๆ ๆ ๆ อยู่ทุกขณะจิต นี้ไม่มีใครรู้ หรือไม่มีใครอยากรู้ และไม่จำเป็นจะต้องรู้ว่านามรูปหรือกายใจของเราเกิดดับ ๆ ๆ ๆ อยู่</p>	<p>วิญญานถึงภพช่วงหนึ่ง และชาติกับชราภพหนึ่ง ช่วงกลางคือวิญญานถึงภพ เป็นชีวิตปัจจุบัน ชีวิตทั้ง ๓ ช่วงประกอบด้วยองค์ ๑๒ แบ่งเป็น ๓ กาล ๑) อดีต = อวิชชา สังขาร ๒) ปัจจุบัน = วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ๓)อนาคต = ชาติ ชราภพ ๒) เมื่อแยกเป็น ๓ ช่วง ย่อมถือเอาช่วงกลางคือชีวิตปัจจุบันเป็นหลัก เมื่อถือเอาช่วงกลางเป็นหลัก ก็ย่อมแสดงความสัมพันธ์ในฝ่ายอดีตเฉพาะด้านเหตุคือสืบสาวจากผลที่ปรากฏในปัจจุบันว่าเกิดมาจากอะไรในอดีต (อดีตเหตุ ปัจจุบันผล) และในฝ่ายอนาคตแสดงเฉพาะด้วยผลคือชักโยงจากเหตุในปัจจุบันออกไปว่าจะให้เกิดผลอะไรในอนาคต (ปัจจุบันเหตุ อนาคตผล) เฉพาะปัจจุบันช่วงเดียวมีทั้งฝ่ายผลและเหตุ จึงแสดงได้เป็น ๔ ช่วงเรียกว่าสังคหะ ๔ ดังนี้ ๑)อดีตเหตุ = อวิชชา สังขาร ๒) ปัจจุบันผล = วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ๓) ปัจจุบันเหตุ = ตัณหา อุปาทาน ภพ ๔) อนาคตผล = ชาติ ชราภพ ๒) จากองค์ประกอบแต่ละข้อ มีความหมายเชื่อมโยงกันขององค์ประกอบบางข้อ ซึ่งจัดเป็นกลุ่มได้ดังนี้ ๑) อวิชชา กับ ตัณหา อุปาทาน อวิชชาในอดีต เหตุกับตัณหา อุปาทาน ในปัจจุบันเหตุจึงมีความหมายอย่างเดียวกัน ที่ยกอวิชชาขึ้นฝ่ายอดีต และยกตัณหาอุปาทานขึ้นฝ่ายปัจจุบันก็เพื่อแสดงเป็นตัวนำที่สัมพันธ์กับองค์ประกอบข้ออื่น ๆ ๒) สังขาร กับ ภพ โดยแบ่งเป็นกรรมภพ</p>

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

แนวความคิดท่านพุทธทาสภิกขุ	แนวความคิดพระพรหมคุณาภรณ์
<p>ทุกขณะจิต นี้เป็นภาษาอภิธรรมเกินความต้องการ เพราะว่าจิตนั้นมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป ที่เรียกว่า “ภวังคจิต” เกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป เร็วยิ่งกว่ากระพริบตาเสียอีก ฉะนั้น ตามความหมายของอภิธรรมเขาถือว่า “นาม – รูป” หรือว่า คนๆ หนึ่งนี้เกิดดับ ๆ ๆ อยู่ทุกขณะจิตเรานับไม่ทัน เพราะว่าขณะจิตมันเร็วมาก คือมันเร็วยิ่งกว่า Frequency ของกระแสไฟฟ้าที่เราใช้อยู่ทุก ๆ วันเสียอีก มันเป็นความรู้ส่วนเกินประเภท อภิธรรมเพื่อ โดยไม่เกี่ยวกับปฏิบัติสมุปบาท</p> <p>๒. นามรูป เกิดดับของคนธรรมดาสามัญ คือว่า เกิดจากท้องแม่ เรียกว่าคลอดออกมา พอตาย เข้าโลงเรียกว่าดับ ตั้งอยู่ ๘๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง นามรูปหรือคนเกิดดับทำนองนี้กินเวลาตั้ง ๘๐-๑๐๐ปี นี้เป็นภาษาคน ภาษาอภิธรรมเพื่อนั้นถ้อยจนนับไม่ทัน สรุปลงดับภาษาโลกนี้กินเวลาตั้ง ๘๐-๑๐๐ ปี หนักนับไม่ค่อยไหว ส่วนภาษาอภิธรรมเพื่อฝ่ายโน้นก็เกินไป ภาษาคนฝ่ายนี้ก็เกินไป</p> <p>๓. ที่นี้ตรงกลาง คือความเกิดดับของนามรูปในภาษาปฏิบัติสมุปบาท ได้แก่การเกิดขึ้นแห่งเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วก็เกิดตัณหา อุปาทาน แล้วก็ภพ แล้วก็ชาติ นี่นับทัน แล้วเห็น ๆ อยู่ด้วย ในหัวใจของคนเราเกิดความรู้สึกเป็น “ตัวกู” ครั้งหนึ่ง ก็เรียกว่าชาติหนึ่ง ภพหนึ่ง นับได้ ถ้าขยันสังเกตก็เราอาจจะพบและจดได้เลยว่า วันนี้เราเกิด “ตัวกู” ก็ครั้ง พรุ่งนี้ก็ครั้ง มะริ่น</p>	<p>กับอุปัตติภพ กรรมภพ มีเจตนาเป็นตัวสำคัญ เช่นกับสังขาร ส่วนอุปัตติภพ หมายถึงขั้น ๕ ที่เกิดเพราะกรรมภพนั้นสังขารกับกรรมภพจึงพุดพ่วงไปด้วยกันได้ ๓) วิญญาณ ถึง เวทนากับชาติ ชรามรณะ วิญญาณ ถึงเวทนา เป็นปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลมาจากเหตุในอดีต เพราะมุ่งกระบวนการออกให้เห็นอาการที่องค์ประกอบต่าง ๆ ของชีวิต ซึ่งเป็นฝ่ายผลในปัจจุบัน ส่วนชาติ ชรามรณะแสดงไว้เป็นผลในอนาคต ต้องการชี้ให้เห็นเพียงว่าเมื่อเหตุปัจจุบันยังมีอยู่ ผลในอนาคตก็จะมีต่อไป ๔) วัฏฏะ ๓ คือ ๑.อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นกิเลส เรียกว่ากิเลสวัฏฏ์ ๒.สังขาร (กรรม) ภพ เป็น กรรม เรียกว่ากรรมวัฏฏ์ ๓.วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ๖ สสะ เวทนาเป็นวิบาก เรียกว่า วิปากวัฏฏ์ สรุปว่า เวทนาในปฏิบัติสมุปบาทมี ๒ รูปแบบ คือรูปแบบหนึ่ง ข้ามภพข้ามชาติ รูปแบบที่สอง เป็นปัจจุบันชาติ ทั้งสองรูปปรากฏอยู่อภิธรรมปิฎก และอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา</p> <p>๕. มัชฌิมาปฏิบัติ คือลักษณะทั่วไปของพุทธธรรมนั้น สรุปลงได้ ๒ อย่างคือ ๑.แสดงหลักความจริงสายกลางที่เรียกว่า “มัชฌิมาธรรมเทศนา” ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่จะเข้าถึงสังขารด้วยวิธีถกเถียงสร้างทฤษฎีต่าง ๆ ขึ้นแล้วยึดมั่นปกป้องทฤษฎีนั้น ๆ ด้วยการเก็งความจริง</p>

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

แนวความคิดท่านพุทธทาสภิกขุ	แนวความคิดพระพรหมคุณาภรณ์
<p>ก็ครั้งจืดไว้ได้แล้วก็ไม่ได้หมายความว่าเกิดจากท้องแม่ แล้วดับคือตายเข้าโลง มันเป็นการเกิด – ดับ เกิด – ดับ ของคนเราหรือนามรูปในลักษณะที่เป็น “ตัวกู - ของกู” ที่ปรุงแต่งด้วยอวิชชาครั้งหนึ่ง ๆ</p> <p>๕. มัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลางคือการค้นพบอำนาจอิทัปปัจจยตา ท่านกล่าวว่า ในคัมภีร์ของศาสนาใดก็ตามที่ประกอบด้วยคำว่า “ไม่ตาย (Immortality)” คำนี้แสดงสถานะนิโรธสังขที่ ศาสตราของศาสนาอย่างยิ่งถึง ในกระบวนการอริยสังขสี่ที่พุทธบริษัทู้กันแพร่หลายนั้น ทุกข์ให้กำหนดรู้ สมุทัยให้กำหนดละ นิโรธทำให้แจ้ง เป็นอริยสังขธรรมที่นักปราชญ์หรือศาสดาอื่น ๆ หยั่งถึง แต่อริยสังขข้อที่สี่คือมรรคสังขนั้นเป็นสมบัติโดยชอบธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มัชฌิมาปฏิปทาจึงเป็นเครื่องหมายของพุทธธรรมโดยแท้ มัชฌิมาปฏิปทานั้นคือความไม่สุดในความเป็นคู่ ความเป็นคู่ที่ท่านเน้นย้ำได้แก่ความเป็นบวกความเป็นลบ ความเป็นรูป (Subjectivity) ค ว า ม เ ป็ น น า ม (Objectivity) และหนทางลัดสั้นที่จะเข้าถึงความเหนือความคู่ทุกชนิด (ความดีและเลว ความมีประโยชน์และเสียประโยชน์ฯลฯ) คือการหยั่งเห็นอำนาจของอิทัปปัจจยตา ที่กระทำต่อโลกสังขารอยู่ตลอดเวลาเพราะนี่คือการปล่อยวางที่แท้จริงตรงกับตำนานที่ว่า “กระทำโดยไม่กระทำ กรรมมีแต่ผู้รับกรรมไม่มี” หรือท่านให้คำจำกัดความของมัชฌิมาปฏิปทาว่าเป็น</p>	<p>ทางปรัชญา ๒. ข้อปฏิบัติสายกลางที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จคือความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ในทางปฏิบัติ ความเป็นทางสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ เช่นสภาพชีวิตของบรรพชิตหรือคฤหัสถ์เป็นต้น</p>

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

แนวความคิดท่านพุทธทาสภิกขุ	แนวความคิดพระพรหมคุณาภรณ์
กระแสแห่งปัจจัยที่สานกันเป็นโซ่ แห่งปัจจุสมุปบาท มัชฌิมาปฏิปทาจึงทำให้ เกิดทุกข์หรือดับทุกข์ได้ เพียงแต่ไม่มีผู้รับทุกข์ เท่านั้นเอง	

๔.๑ วิเคราะห์ในทัศนะที่สอดคล้องหรือเหมือนกัน

๔.๑.๑ แนวความคิด ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นนักคิดอิสระ กล่าวกันว่า การปฏิรูปคำสอนในพุทธศาสนาด้วยระบบเหตุผลนิยม ซึ่งริเริ่มขึ้นโดยรัชกาลที่ ๔ และได้รับการสานต่อโดยพระภิกษุทั้งฝ่ายธรรมยุตและมหานิกายนั้น มาเสร็จสิ้นสมบูรณ์ในงานของพุทธทาสภิกขุ ท่านไม่เพียงแต่วิพากษ์วิจารณ์ไสยศาสตร์ของชนชั้นกลางเท่านั้น แต่ยังได้วิพากษ์วิจารณ์อภิปรัชญาของชนปกครองอีกด้วย ทำให้ระบบเหตุผลนิยมครบถ้วนสมบูรณ์ในงานของท่าน ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นสัญลักษณ์และตัวแทนทาง “ปัญญา” ของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลาง กลุ่มที่เป็นนักวิชาการ นักศึกษา และปัญญาชนในสังคมไทย พุทธทาสภิกขุได้ทำการเผยแผ่พุทธศาสนาและสร้างสรรค์ผลงานอันยิ่งใหญ่ งานเผยแผ่พุทธศาสนาในชุด

“ธรรมโฆษณ์” ของท่านนั้นเป็นผลงานทางความคิดอันยิ่งใหญ่ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดทางพุทธศาสนา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านเป็นนักคิดอิสระที่สร้างสรรค์ผลงานด้วยการเขียนหนังสือ “พุทธธรรม” ปัจจุบัน มี ๒ ฉบับคือฉบับเดิม และฉบับปรับปรุงและขยายความ และท่านได้ตีความพุทธศาสนาในบริบทของยุคสมัยใหม่ โดยการอธิบายเชื่อมโยงกับศาสตร์สมัยใหม่ จากตะวันตกเช่นวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การแพทย์ จิตวิทยา การ เศรษฐกิจ สังคม การศึกษาและวัฒนธรรมเป็นต้นและในการเชื่อมโยงนั้นท่านมิได้ตั้งรับและชื่นชมศาสตร์ต่าง ๆ เหล่านั้นแต่ถ้อยเดียว แต่ยังได้วิพากษ์วิจารณ์และตอบโต้ด้วยปัญญาในทางพุทธศาสตร์ พร้อมกับเสนอแนวทางสันติภาพที่ยั่งยืนให้แก่โลก ซึ่งกล่าวได้ว่าท่านเป็นตัวแทนของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางในสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเดียวกับที่นิยมชมชอบพุทธทาสภิกขุกล่าวคือ นักวิชาการ นักศึกษา และปัญญาชน

๔.๑.๒ **แนวคำสอน พุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)** มีแนวคำสอนอันเป็นตัวแทนของสำนักแห่ง “ปัญญา” ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของไทยนั้น ที่เด่นและสำคัญได้แก่คำสอนของพุทธทาสภิกขุและคำสอนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พุทธทาสภิกขุได้ทำการเผยแผ่พุทธศาสนาและสร้างสรรค์ผลงานอันยิ่งใหญ่ งานเผยแผ่พุทธศาสนาในชุด “ธรรมโฆษณ์” ของท่านนั้นเป็นผลงานทางความคิดอันยิ่งใหญ่ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดทางพุทธศาสนาและเป็นงานซึ่งเมื่อรวบรวมสำเร็จสมบูรณ์แล้ว จะมีความยาวกว่า “พระไตรปิฎก” ของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเสียอีกเป็นสัญลักษณ์และตัวแทนทาง “ปัญญา” ของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลาง กลุ่มที่เป็นนักวิชาการ นักศึกษา และปัญญาในสังคมไทย

พระพรหมคุณาภรณ์ ท่านมีงานเผยแผ่พุทธศาสนาเป็นผลงานที่โดดเด่นและสร้างสรรค์ด้วยการเขียนหนังสือ “พุทธธรรม” ซึ่งได้รับยกย่องจากวงการพุทธศาสนาว่าเป็น “เพชรน้ำเอก” เป็นหนังสือที่มีคุณค่ายิ่งมั่งแสดงพุทธธรรมให้ถูกต้องที่สุดที่พระพุทธรเจ้าทรงสอน โดยยึดแหล่งที่มาจากพระไตรปิฎกบาลี ซึ่งเป็นยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่า เป็นแหล่งรวบรวมรักษาพุทธธรรมที่แม่นยำและสมบูรณ์ที่สุดในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของพุทธศาสนาของสังคมไทยทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม พุทธศาสนาอันเป็นหลักคิดและวิถีชีวิตของคนไทยมาตลอดประวัติศาสตร์ต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงดังอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การปรับตัวของพุทธศาสนาในสังคมไทยปรากฏออกมาในสองแนวทาง แนวทางหนึ่งคือการปฏิรูปคำสอนด้วยระบบเหตุผลนิยมซึ่งริเริ่มขึ้นโดยรัชกาลที่ ๔ และได้รับการสานต่อจากพระนักปฏิรูปซึ่งรวมทั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ตลอดมาจนกระทั่งถึงพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

๔.๑.๓ **มัชฌิมาปฏิปทา** ท่านพุทธทาสภิกขุให้คำจำกัดความของมัชฌิมาปฏิปทาว่า คือ กระแสแห่งปัจจัยที่สานกันเป็นโซ่แห่งปฏิจจสมุปบาท มัชฌิมาปฏิปทาจึงทำให้เกิดทุกข์หรือดับทุกข์ เพียงแต่ไม่มีผู้รับทุกข์ ท่านเน้นย้ำว่า ปฏิจจสมุปบาทหรืออทัปปัจจยดานั้นเป็นชื่อของมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลางชนิดสูงสุด ดังปรากฏในบาลีสสูตรที่หนึ่ง มหาวัตถ์คิณนิบาต อังคุตติกายมีข้อความตรัสไว้ชัดเจนว่า อริยสัจสี่ที่ตรัสไว้ในรูปปฏิจจสมุปบาททั้งฝ่ายสมุทวารคือเกิดทุกข์ และนิโรธวารคือดับทุกข์นั้นเป็นธรรมที่ทรงแสดงแล้วในลักษณะที่ใครชมขี้ไม่ได้ ใครทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ใครตำหนิไม่ได้ใครค้ำให้หกละเมนไม่ได้ขื่อนี้หมายความว่าอริยสัจสี่เป็นสิ่งที่ใครค้ำไม่ได้ ก็เพราะเป็นสิ่งที่อธิบายได้โดยหลักอทัปปัจจยดานั่นเอง

พระพรหมคุณาภรณ์ ท่านบอกว่าตามแนวปฏิจจสมุปบาท มีพุทธพจน์แสดงปฏิปทาไว้ ๒ อย่างคือ

๑. มิจฉาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ผิด หรือทางที่ผิด คือทางให้เกิดทุกข์

๒. สัมมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง หรือทางที่ถูกต้องคือทางให้ดับทุกข์ มิจฉาปฏิปทา ก็คือ ปฏิจจสมุปปาท นิโรธวารหรือกระบวนการดับทุกข์

๔.๑.๔ สัมมาทิฏฐิ ท่านพุทธทาสบอกว่า ดูให้ดีว่าใน ๘ องค์นั้น องค์แรกนั้นมีความสำคัญมากเหมือนกับผู้นำ เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นหรือความเข้าใจหรือความรู้ ความเชื่อรวมอยู่ที่องค์นี้ทั้งนั้น และเรียกว่าง่าย ๆ ว่าทิฏฐิคือความเห็นที่ถูกต้อง เมื่อมีความเห็นที่ถูกต้องอื่นก็จะถูกต้องตามไปเองฉะนั้นสัมมาทิฏฐิจึงสำคัญในฐานะเป็นองค์ประกอบแรกที่นำหน้า ท่านพุทธทาสภิกขุชื่อว่า สัมมาทิฏฐิเป็นเรื่องแรกที่พระพุทธองค์ทรงสอนในปฐมเทศนาหรือธัมมจักกัปปวัตตสูตร ให้ใช้ชีวิตด้วยปัญญา ศีล สมาธิ

พระพรหมคุณาภรณ์ ท่านบอกว่าสัมมาทิฏฐิในมรรคแห่งการปฏิบัติเป็นลำดับขั้นของการพัฒนาปัญญา จะเห็นได้แล้วว่า สัมมาทิฏฐิ เป็นจุดเริ่มต้นหรือเป็นตัวนำในการดำเนินตามมรรคาแห่งมัชฌิมาปฏิปทาและเป็นตัวยืนที่มีบทบาทอยู่ตลอดเวลาทุกขั้นตอนของปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม ระหว่างการดำเนินมรรคตลอดสายนี้ สัมมาทิฏฐิมิใช่เพียงเป็นที่อาศัยหรือเป็นตัวสนับสนุนของมรรคข้ออื่น ๆ ฝ่ายเดียวเท่านั้นแต่ตัวสัมมาทิฏฐิเองก็ได้รับความอุดหนุนจากองค์มรรคข้ออื่น ๆ ด้วยยิ่งการดำเนินตามมรรคก้าวหน้าไปเท่าใด สัมมาทิฏฐิก็ยิ่งอบรมบ่มตัวให้แข็งแกร่งชัดเจนมีกำลังบริสุทธิ์มากขึ้นเพียงนั้น และในที่สุดก็กลายเป็นตัวการสำคัญที่นำเข้าถึงจุดหมายปลายทางของมรรคา จนกล่าวได้ว่า สัมมาทิฏฐิเป็นจุดเริ่มต้นและปลายทางสุดของมรรคา ฉะนั้น สัมมาทิฏฐิ จึงมีความสำคัญลำดับแรกจากมรรคทั้งหลาย

๔.๑.๕ วิธีปฏิบัติต่อเวทนา ท่านพุทธทาสบอกว่าให้มีสติกับทุกผัสสะ สบายเพราะเห็นหอมเพราะได้กลิ่น นิ่มเพราะสัมผัส ๆ อย่านำไปยุ่งด้วย ให้ละเสีย ถ้าปิดกั้นไม่ให้สัมผัสกับด้วยสติใช้สติต้านทานกับเวทนา ไม่ต้องพอใจหรือไม่พอใจ เฉย ๆ เสีย ไม่ยินดียินร้าย คือมีสติรู้ทันใช้สติกับอุปทานคืออะใจ แก่ใจให้ถูกคือสติปัญญาใช้สติต่อสู้กับตัณหา อันเกิดจากอวิชชา

พระพรหมคุณาภรณ์ ท่านสอนไว้ให้กำจัดอวิชชาดูดี ๆ ว่านำไปสู่อะไร วิเคราะห์วิจัยให้กระจ่างชัด ใช้สติกับปัญญา ควรจะทำอะไรอย่างไรกับทุก ๆ เรื่องให้ฝึกฝนให้เป็นประจำไม่ผลอเดินตรองซ้ำซากหรือท่านว่าการหมดทุกข์ ทำไม่ได้ด้วยการข่มตัณหาและจะสำเร็จได้ด้วยการกำจัดอวิชชาซึ่งเป็นต้นตอของตัณหา ใช้สติปัญญา ไม่ปล่อยให้กระบวนการคิดหรือวงจรปัจจัยการดำเนินต่อไป ถูกกระบวนการความคิดเช่นนั้นครอบงำ ใช้สติสัมปชัญญะลดกระแสกระบวนการ

ความคิดแบบนั้น แปรไปในทิศทางอื่น สนองค้นหาโดยรู้เท่าทันคือรู้ว่ามันคืออะไร เห็นข้อดีข้อเสีย พิจารณาคุณค่า

๔.๑.๖ นิพพาน พุทธทาสบอกว่านิพพานแปลตรงตัวว่า เย็น มีนิพพานตัวอย่างอยู่ในชีวิตประจำวันเมื่อหลับ เมื่อไม่คิด ไม่นึก หรือภาวะจิตว่าง ไปไม่ถึงนิพพาน ก็ให้อยู่ด้วยความเย็น ออกเย็นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นทุกข์ก็แก้ไขอย่างเย็นใจ ทำให้ดีที่สุด สนุกเมื่อทำ ไม่หวังอย่างหิว กระหาย ไม่เร่ร่อน มีสังกัดไปทีไรก็ต้อง มีชีวิตที่เยือกเย็น

พระพรหมคุณาภรณ์ ท่านย้ำในหลายแห่งว่าพุทธศาสนานั้นสิ่งที่ปฏิบัติได้จริง เน้นในสิ่งที่ใช้ประโยชน์แก่ชีวิตได้และอธิบายว่าภาวะทางปัญญาของผู้บรรลุนิพพานคือมองเห็นความเป็นจริงมีปัญญาเท่าทันสังขารมีภาวะจิตคือไม่ทุกข์ ไม่สุข ไม่หวังอะไรเรียกว่านิรามิสสุข ปราศจากกิเลสตัณหาที่เป็นฝ่ายอารมณ์ แต่มีปัญญาเป็นแรงจูงใจแทนหรือทำด้วยปัญญาไม่ใช่ทำหรืออยากทำตามอารมณ์

๔.๒ วิเคราะห์ในทัศนะที่แตกต่างกัน

๔.๒.๑ ประเด็นด้านแนวความคิด ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นอิสระ ไม่ขึ้นกับหลักการในคัมภีร์ ท่านคิดวิเคราะห์โดยถ้อยคำจากคัมภีร์แล้ววิเคราะห์เชิงประยุกต์ ซึ่งแตกต่างจากแนวความคิดขอพระพรหมคุณาภรณ์หลักการต่าง ๆ ท่านจะนำเสนอตามหลักการจากคัมภีร์เป็นลักษณะนำเสนอให้ผู้ศึกษาใช้วิจารณ์

๔.๒.๒ ประเด็นด้านคำสอน คำสอนที่เด่นเป็นสำคัญเฉพาะตัวของพุทธทาสภิกขุ หมายถึงคำสอนอย่างเช่นคำว่า “ตัวกู ของกู” หรือคำว่า “จิตว่าง” หรือคำว่า “นิพพานที่นี้เดี๋ยวนี้” เป็นต้นซึ่งเป็นคำที่ท่านคิดค้นขึ้นมาใช้เพื่อจุดประกายแห่งความสนใจให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะคำว่า “จิตว่าง” และนอกเหนือจากนี้ คำที่ท่านเสนอเป็นอเนกปริยาย เช่นคำว่า ตถตา อิทปปัจจยตา และท้ายสุดก็มีคำว่า อตัมมยตา ซึ่งเป็นคำใหม่ที่ยังไม่มีใครเคยใช้มาก่อนท่านก็ขุดค้นมาจากพระไตรปิฎก มาให้อรรถาธิบาย ในการพรั่าสอนให้พวกเราชาวพุทธได้เข้าใจธรรมะ โดยเฉพาะในระดับโลกุตตรธรรม เหตุที่ท่านเน้นในคำสอนระดับโลกุตตรธรรม ก็เพราะว่าธรรมะในระดับโลกียธรรมนั้นมีผู้สอนที่สามารถทำอยู่แล้ว หากแต่โลกุตตรธรรมต่างหากที่หาผู้แนะนำสอนค่อนข้างยาก ในการปฏิรูปพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุได้ใช้หลักแห่ง “ประโยชน์” ในการตีความพุทธศาสนา ท่านเห็นว่าการตีความพุทธศาสนาใด ๆ จะต้องคำนึงถึงประโยชน์ต่อคนสมัยปัจจุบันให้มากที่สุด ตัวอย่างเช่นในการอธิบายความหมายของนิพพาน (ความดับทุกข์) พุทธทาส

ภิกขุเห็นว่านิพพานเป็นเรื่องทางจิตใจที่สามารถเข้าถึงได้แม้แต่ที่นี้และเดี๋ยวนี้ ท่านกล่าวว่าไม่มีประโยชน์อะไรที่จะสอนให้คนเราเข้าถึงนิพพานภายหลังจากที่ตายไปแล้วคำสอนในลักษณะนี้ทำให้คนสมัยปัจจุบันใจเรื่องของนิพพานยิ่งไปกว่านั้นการสอนเช่นนี้ยังทำให้พุทธศาสนาไร้ความหมายอีกด้วย

พระพรหมคุณาภรณ์ คำสอนของท่านมุ่งเน้นแสดงในขอบเขตว่าพุทธธรรมสอนว่าอย่างไรมีเนื้อหาอย่างไรเท่านั้น ส่วนที่ว่าพุทธธรรมจะเป็นปรัชญาหรือไม่ ให้เป็นเรื่องของปรัชญาเอาที่จะมีขอบเขตครอบคลุมหรือสามารถตีความให้ครอบคลุมถึงพุทธธรรมได้หรือไม่โดยที่ท่านประมวลคำสอนในพระพุทธานุญาตเป็นข้อสรุปว่าพุทธธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนและทรงมุ่งหมายแท้จริง เป็นอย่างไรนั้น เป็นเรื่องยากแม้จะมีในคัมภีร์ซึ่งถือกันว่าเป็นพุทธพจน์มาอ้างเพราะคำสอนในคัมภีร์มีปริมาณมากมายมีแง่ระดับความลึกซึ่งต่าง ๆ กันและขึ้นต่อการตีความของบุคคลโดยใช้สติปัญญาและความสุจริตใจหรือไม่เพียงไรด้วย พระพรหมคุณาภรณ์เขียนหนังสือ “พุทธธรรม” เมื่อท่านดำรงสมศักดิ์พระศรีวิสุทธิโมลี อ้างพุทธพจน์ประโยคสำคัญ “ปัญญาชีวิตชีวิตมาหาเหตุ การมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา เป็นการมีชีวิตอยู่อย่างประเสริฐสุด” ท่านลำดับหมวดหมู่พุทธธรรมโดยตั้งคำถามอย่างทีคนสามัญอยากรู้ ชีวิตคืออะไร คำตอบคือขันธ ๕ ชีวิตเป็นอย่างไรคำตอบคือไตรลักษณ์ ชีวิตเป็นอย่างไร คำตอบคือปฏิจสมุปบาท ชีวิตเป็นอย่างไร คำตอบคือมรรค ๘ ทั้ง ๓ ข้อแรก เป็นสามัญลักษณะของชีวิตและสรรพสิ่งจะทำให้เกิดสัมมาทิฐิ ในมรรค ๘ เป็นข้อแรก พุทธประสงค์มุ่งสอนให้รู้และเข้าใจข้อเท็จจริงตามธรรมชาติ ให้รู้ให้เข้าใจในชีวิตว่าเป็นไปตามกฎเกณฑ์ธรรมดาสามัญ เมื่อเข้าใจแล้วก็ฝึกฝนตนเองที่จะมีชีวิตอย่างระวางในกฎเกณฑ์สามัญของธรรมชาติ เรียกว่าวิถีของผู้รู้ดีแล้ว หรืออริยมรรค.

๔.๒.๓ ประเด็นด้านภาษา ท่านพุทธทาสภิกขุบอกว่าภาษามันมีอยู่ ๒ ภาษา คือภาษาคนอย่างหนึ่ง ภาษาคมนั้นเอาเกณฑ์ตามทางวัตถุ ตามทางที่รู้สึกได้อย่างคนธรรมดาผู้รู้สึก และอาศัยวัตถุพื้นฐาน ไม่ได้อาศัยธรรมะเป็นพื้นฐานจึงพูดแต่เรื่องวัตถุ พูดแต่เรื่องโลก พูดแต่เรื่องทีเห็นนี้เรียกว่าภาษาคน ส่วนภาษาธรรมนั้นเป็นภาษา “คน” เหมือนกันพูดแต่ว่าได้เห็นธรรมะในส่วนลึกหรือเห็นธรรมะที่แท้จริงแล้วพูดไปด้วยความรู้ลึกอันนั้นจึงเกิดเป็นภาษาธรรมะขึ้นมา ไม่เหมือนภาษาคนนี้เรียกว่าภาษาธรรมะ ตัวอย่างเรื่องกฎแห่งกรรมภาษาคนมักอ้างอิงว่าทำดียอมได้ดี ทำชั่วยอมได้ชั่วมีหลักฐานพยานอ้างอิงมากมายว่ากฎแห่งกรรมนี้เป็นเรื่องจริงแต่คนที่ไม่เชื่อก็มีอยู่ด้วย กฎแห่งกรรมภาษาธรรม ที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ชัดเจนคือทำดี ดี ทำชั่ว ชั่ว กล่าวคือดีหรือชั่ว สำเร็จขณะกระทำเพราะมันเป็นปัจจัยอิงอาศัยกันอยู่เช่นนั้นตามกฎอิทัปปปัจจยตา กรรมก็เกิดขึ้นตามกฎธรรมชาติธรรมดา ท่านจึงกล่าวว่า “กรรมมีอยู่ แต่ผู้รับกรรมหาไม่” ท่านพุทธทาสภิกขุบอกว่า

กฎแห่งกรรมเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งของผู้นับถือพุทธศาสนาโดยกฎเกณฑ์ สัตว์ทั้งหลายต้อง
 เป็นไปตามกรรมจนกว่าจะเหนือกรรม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านอธิบายเรื่องผลของกรรมว่าการออกผลของ
 กรรมต้องพิจารณาองค์ประกอบเพิ่มอีก ๔ ข้อ คือ

๑. คติ หมายถึง ถิ่นที่ ทางไปเกี่ยวกับสถานที่
๒. อุปธิ หมายถึง สภาพร่างกาย
๓. กาล หมายถึง ยุคสมัย
๔. ปโยค หมายถึง การลงมือกระทำ

ถ้าองค์ประกอบทั้งสี่ช่วยเสริมในทางดี เรียกว่า สมบัติสี่ ถ้าหากแรงประกอบทางร้าย
 เรียกว่า วิบัติสี่ กฎแห่งกรรมจึงไม่ได้แสดงผลตรง ๆ อย่างที่คนทั่วไปอยากรู้ อยากเห็น นอกจากนี้อีกว่า
 ความดี ความชั่วในบางประเด็นยังไม่ใช่คุณธรรมแท้แต่เป็นเพียงข้อตกลงร่วมกันของคนในสังคม
 หรือเป็นแค่การลงความเห็นของผู้มีอำนาจเท่านั้น คนในสังคมมิได้มีส่วนเชื่อด้วย แต่ที่ต้องปฏิบัติ
 ความดี เว้นความชั่ว ก็เพราะความเกรงกลัวอำนาจของผู้ที่เหนือตน ยิ่งในยุคปัจจุบัน สังคมไทย
 อพยพจริยธรรมสากลเข้ามาเป็นบรรทัดฐานตัดสินความดี ความไม่ดีของสมาชิกของสังคมยิ่งทำให้
 กฎแห่งกรรมภาษาคนสับสนวุ่นวาย ส่วนกรรมในภาษาธรรมนั้น กรรมจะให้ผลทันทีที่กระทำ
 เพราะกรรมให้ผลตามเจตนา อย่างเช่น ขับรถชนคนตายโดยไม่ได้มีเจตนาจะอธิบายได้อย่างไร ท่าน
 ตอบว่า เพราะกำลังของสติไม่พอ บุคคลถ้ามีกำลังของสติเพียงพอ จิตจะว่องไวพอที่จะจัดการกับ
 ปัจจัยที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า เรื่องดังกล่าวเกิดขึ้นไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งถึงแม้ว่าเรื่องดังกล่าวเกิดขึ้นจริง
 ในภาษาธรรม ก็กล่าวว่าการอิงอาศัยกันเกิดกรรมเป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจัยตา ผู้รับกรรมใน
 กรณีนั้นหาไม่ เรื่องกรรมในภาษาธรรมไม่ใช่เรื่องต้องโต้แย้ง เพราะครอบคลุมกรรมในภาษาคน
 ไว้หมดสิ้น

๔.๒.๔ ประเด็นด้านการศึกษา ท่านพุทธทาสภิกขุพูดถึงการศึกษาแบบมหาทางด้วน
 สอนกันแต่เรื่องทำมาหากิน ไม่สอนให้รู้จักตัวเอง แม้เป้าหมายของการจัดการศึกษาจะดีเขียนไว้น่า
 ประทับใจอย่างไรก็ตาม แต่ปัญหาคือเรื่องกรรมวิธี ท่านย้ำหลายครั้งถึงการศึกษาที่ไม่ได้สอนให้
 คนรู้จักตนเอง ไม่รู้จักเป้าหมายชีวิต ท่านเรียกว่าการศึกษาแบบมหาทางด้วน ถ้าคิดว่าชีวิตที่มี
 ความสุข เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา เป้าหมายของเรียนการสอนในโรงเรียนไปจนถึงระดับมหาวิทยาลัย
 ต้องมากำหนดกันใหม่ว่าการศึกษาเพื่ออะไร และจะอย่างไรให้คนรู้จักตนเอง รู้จักวิธีการร่วม
 สร้างสังคมแห่งความสุข รู้วิธีที่จะมีชีวิตที่มีความสุข พึงใจในชีวิตที่ไม่ขึ้นกับสิ่งแวดล้อมและยุค
 สมัย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ท่านพูดไว้ว่า การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนเริ่มคิดที่สอนกัน เป็นการถ่ายโอนความรู้ไม่ได้สอนให้คิด หากเริ่มคิด ทำไม เพราะอะไร อย่างไร คือตั้งคำถามกำจัด อวิชชา ท่านบรรยายทางวิद्यศึกษาเมื่อครั้งดำรงสมณะศักดิ์ พระศรีวิสุทธิโมลี ด้วยประโยคที่ไม่ได้ ยินกันมาก่อน จุดมุ่งหมายมิใช่สิ่งที่ติดมากับชีวิต ชีวิตจึงไม่มีจุดหมายมาตั้งแต่เกิด คำถามที่ควร ถามคือชีวิตอยู่เพื่ออะไรและอย่างไร ชีวิตทำหน้าที่เพียงแต่สืบต่อเผ่าพันธุ์ ชีวิตจะดำรงอยู่ได้ดี เพียงไร ก็ขึ้นอยู่กับ การควบคุมรูปสืบต่อ คือมีสุขภาพแข็งแรง ประการต่อมาคือเพิ่มพูน ความสามารถในการดำรงอยู่ เรียนรู้ที่จะปรับตัวคือศึกษาที่จะเข้าใจสภาพแวดล้อม สร้างสังคมและ สิ่งแวดล้อมพึงประสงค์ และท้ายสุดคือพัฒนาตนเอง เพิ่มศักยภาพทางปัญญา บรรลุถึงความพึงใจ ในชีวิต ที่ต่างสิ่งแวดล้อมและไม่ขึ้นกับความเจริญของยุคสมัย.

๔.๒.๕ ประเด็นด้านคัมภีร์ ท่านได้วิพากษ์วิจารณ์คัมภีร์ โดยเฉพาะคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านบอกว่าในหนังสือวิสุทธิมรรค ได้อธิบายปฏิจจสมุปบาทเริ่มเป็น ๓ ชาติทั้งนั้น คร่อมถึง ๓ ชาติ ทั้งนั้น แล้วในการต่างคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น พระพุทธโฆษาจารย์ก็ยังเขียนไว้ว่า “อธิบายตามที่เขามีกันอยู่ก่อนแล้วด้วย” พุทธทาสภิกขุยังเห็นว่า พุทธศาสนาสูญหายไปจากประเทศอินเดีย เพราะว่าพุทธบริษัทเริ่มตีความของหลักพุทธศาสนาผิดเอง อธิบายพุทธศาสนาผิดเสียเอง เช่น อธิบายปฏิจจสมุปบาทที่เป็นพุทธแท้ ๆ ให้กลายเป็นอินดูหรือเป็นพราหมณ์ไป คือกลายเป็นคร่อม ๓ ภพ ๓ ชาติ กลายเป็นมีอัตตาตัวตนไปแล้ว ก็แปลว่าพุทธศาสนาหมดแล้ว ไม่มีเหลืออยู่แล้ว ในประเทศอินเดียคือได้ผนวกเป็นศาสนาพราหมณ์มีอาตมันแล้ว ที่นี้หลักฐานอะไรก่อนหน้านี้ มันไม่มีเป็นลายลักษณ์อักษรเพ็งมีลายลักษณ์อักษรชัดในสมัยที่มีหนังสือวิสุทธิมรรคข้อความใน หนังสือวิสุทธิมรรคได้แสดงไปในลักษณะที่ว่ามี ๓ ภพ ๓ ชาติ มีปฏิสนธิวิญญาณที่เป็นตอนต้น ของปฏิจจสมุปบาท แล้วไปเกิดภพใหม่มีวิบากแล้วก็มีกิเลสสำหรับจะไปเกิดในภพหน้าอย่างนี้ หลักฐานที่เป็นตัวหนังสือชัดเจนเช่นนี้มีในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ด้วยความแม่นยำในพระคัมภีร์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านเป็นเสมือน “พระไตรปิฎกที่มีชีวิต” ค่อยทำหน้าที่ตรวจสอบสำนักพุทธศาสนาต่าง ๆ ในประเทศไทยว่าคำสอนเหล่านั้นถูกต้องตรงกับที่กล่าวไว้พระไตรปิฎกหรือไม่ถ้า หากเห็นว่าคลาดเคลื่อนไม่ตรงกับที่บัญญัติไว้ในพระไตรปิฎก ท่านก็จะท้วงติงอย่างเปิดเผย ตรงไปตรงมา ดังเช่นที่ท่านท้วงติงสำนักสันติอโศกและวัชรธรรมกายมาแล้ว ในแง่นี้ท่านเปรียบเสมือนบรรทัดฐานของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในยุคปัจจุบัน อาจมีผู้แย้งว่าพระไตรปิฎกอาจ มิใช่คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด เพราะในประวัติศาสตร์อันยาวนานของพุทธศาสนานั้นคำ สอนของพระพุทธเจ้าบางส่วนอาจสูญหายไปและบางส่วนอาจมีผู้เพิ่มเติมเข้ามาที่หลังก็เป็นได้

ข้อนี้ท่านมีความเห็นว่าธรรมเนียมการจดจำพระไตรปิฎกนับแต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมามีความแม่นยำเป็นอย่างยิ่ง และการบันทึกพระไตรปิฎกก็กระทำด้วยความระมัดระวังหากมีข้อท้วงติงหรือการตีความผิดพลาดเกิดขึ้น พระเถระในแต่ละรุ่นก็จะช่วยออกมาชำระสะสางให้ถูกต้อง พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่มีคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธเจ้าที่ครบถ้วนบริบูรณ์ที่สุดและสอดคล้องต้องกันทั้งหมดจึงควรถือเป็นบรรทัดฐานของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ท่านบอกว่าเหตุที่แสดงหลักฐานที่มาหรืออ้างอิงคัมภีร์มากมายจนหลายท่านอาจเห็นวาทะเป็น การที่ทำเช่นนั้นมิใช่เป็นการยึดมั่นติดคัมภีร์หรือเกาะตำราแน่น โดยถือว่าเมื่อเป็นคัมภีร์แล้วต้องถูกต้องตายตัว เป็นการแน่นอนว่าในคัมภีร์ที่ล่วงเวลามานานแสนนาน โดยเฉพาะคัมภีร์รุ่นหลัง ๆ ย่อมจะมีส่วนที่คลาดเคลื่อนบันทึกผิด เดิมพลาด ปนอยู่บางส่วน แต่กระนั้นคัมภีร์ทั้งหลายก็เป็นหลักฐานสำคัญมาก และความสำคัญนั้นก็ลดหลั่นกันเป็นระดับ ๆ ตามฐานะและยุคสมัยของคัมภีร์เหล่านั้น ท่านบอกว่าเพราะท่านผู้เรียบเรียงคัมภีร์และบันทึกคัมภีร์เหล่านั้นเป็นบุคคลและมักเป็นบุคคลผู้รู้ซึ่งสามารถเป็นตัวแทนของวงการศึกษามหาวิทยาลัยพระพุทธรูปธรรมมาศมนั้น ๆ การอ้างหลักฐานไว้มากเป็นการยอมรับความสำคัญของสิ่งสำคัญตามฐานะแห่งความสำคัญของสิ่งนั้น ๆ ถ้าเป็นคัมภีร์รุ่นหลัง ๆ ก็เป็นการที่เรายอมรับฟังความคิดเห็นของท่านผู้อื่นด้วย

๔.๒.๖ ประเด็นด้านพัฒนา พุทธศาสนิกชนบอกว่าพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนอันเป็นแบบฝึกหัดบังคับตนเอง การปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้น ๆ แบบฝึกหัดสำหรับชาวพุทธเรียกว่า ภาวนา ๔ ภาวนาคือการฝึกฝนตนเองหรือการพัฒนาตนเอง หาใช้นั่งอ้อนวอนสวดบ่นอะไรไม่ ใช้ไตรสิกขา เป็นแนวทางการพัฒนาหรือศึกษาสามด้าน เพื่อรู้ สิ่งในชีวิตจะต้องรู้ เรียกว่า ปัญญาสิกขา ให้ความเห็นข้อเท็จจริงและมีความคิดที่ถูกต้องคือสัมมาทิฐิและสัมมาสังมาสัมปะ สิลสิกขา คือ การศึกษาความปกติของธรรมชาติที่กระทบกับผู้อื่น ได้แก่การพูด การกระทำหรือไม่ทำ อะไรควรทำอย่างไร ให้ตระหนักในความปกติตามวิถีธรรมชาติ ส่วนการศึกษาเกี่ยวกับความคิดนึกของตนเอง เรียกว่า จิตตสิกขา ให้รู้จักและเข้าใจตนเองคือมีสติ มีสมาธิ มีความเพียร ทั้งหมดคือให้การศึกษาให้รู้ให้ถูกต้องเสียก่อน แล้วให้ฝึกฝนทดลองทำเรียกว่า ภาวนา ๔ ภาวนา ๔ คือ

๑. กายภาวนาคือพัฒนาหรือฝึกฝนควบคุมตนเองให้ปฏิบัติเป็นนิสัย เป็นความเคยชินเป็นตัวของตัวเอง

๒. สីลภาวนา คือรู้เงื่อนไขกฎเกณฑ์ตามปกติของธรรมชาติก็ปฏิบัติต่อตนเองและผู้อื่นทั้งหมดตามปกติวิสัยไม่ฝืนกฎเกณฑ์ของธรรมชาติฝึกฝนตน ไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน

๓. จิตตภาวนา คือการฝึกฝนให้มีอารมณ์มั่นคง ควบคุมตนเองไม่ได้ก็และคุ้มครองรักษาความปกติทางอารมณ์ไม่หวั่นไหวในสิ่งยั่วชวน วางเฉยกับคำตำหนิ คำตำ ไม่เสรำ โศก บำเพ็ญตบะคือควบคุมตน จันติ เป็นการรักษากาเวปกติของตนไว้ได้

๔. ปัญญาภาวนา คือการฝึกฝนพัฒนาปัญญาตนเอง

พระพรหมคุณาภร์ (ป.อ ปยุตโต) ท่านบอกว่า ในฐานะพุทธศาสนิกชน เราควรที่จะพัฒนาชีวิต ตามหลักพุทธศาสนาให้เข้าถึงประโยชน์สุขทุกชั้น ดังต่อไปนี้

๑. ด้านรูปธรรม ที่ตามองเห็นหรือเห็น ได้กับ คือมีสุขภาพดี การมีทรัพย์สินเงินทอง การมีอาชีพการงานเป็นหลักฐาน การมียศ ฐานะ ตำแหน่ง การเป็นที่ยอมรับในสังคมการมีมิตรสหายบริวาร และการมีชีวิตครอบครัวที่ดี

๒. ด้านนามธรรม ที่ลึกล้ำเลยจากตามองเห็น คือเรื่องของคุณธรรมความดีงาม การมีความสุขที่เกิดจากมั่นใจในคุณค่าชีวิต การได้บำเพ็ญประโยชน์ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่เพื่อนมนุษย์ ความมีศรัทธาในสิ่งที่ดีงาม ที่เป็นหลักของจิตใจและการมีปัญญาที่ทำให้รู้จักปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้องและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ทำให้ชีวิตเป็นอยู่ด้วยดี

๓. ด้านนามธรรม ชั้น โลกุตระที่อยู่เหนือกระแสความไหลเวียนของโลกียธรรม คือความเป็นผู้มีจิตใจเป็นอิสระ ด้วยความรู้เท่าทันต่อสิ่งทั้งหลายรู้โลกและชีวิตตามความเป็นจริง จนกระทั่งว่าโลกธรรมเกิดขึ้นกระทบกระทั่งก็ไม่หวั่นไหว วางใจและปฏิบัติได้ถูกต้องตามเหตุปัจจัย ปล่อยให้อภิญญาธรรมชาติทั้งหลายก็เป็นกฎธรรมชาติอยู่ตามธรรมชาติ ความทุกข์ที่มีอยู่ในธรรมชาติก็คงเป็นทุกข์ของธรรมชาติไปไม่เข้ามากระทบกระทั่งบีบคั้นจิตใจของเราได้ เป็นผู้มีสุขอยู่กับตนเองตลอดทุกเวลา ก็จบได้เท่านี้ชีวิตก็สมบูรณ์แล้ว

๔.๒.๗ ประเด็นด้านการปฏิบัติต่อเวทนา ท่านพุทธทาสบอกว่า วิธีปฏิบัติต่อเวทนา คือให้ใช้สติรู้สึกได้ทัน สัมผัสสัญญาให้รู้เท่าทันความรู้สึกชอบ ไม่ชอบ หรือรู้สึกเฉย ๆ (จงน) หรือให้มีสติกับทุกผัสสะ สบายเพราะเห็น หอมเพราะได้กลิ่น นุ่มเพราะสัมผัสฯ อย่าไปยุ่งด้วย ให้ละเสีย ถ้าปิดกั้นไม่ได้ให้สัมผัสกับด้วยสติใช้สติต้านทานกับเวทนา ไม่ต้องพอใจ หรือไม่พอใจ เฉย ๆ เสีย ไม่ยินดียินร้าย คือมีสติรู้ทัน ใช้สติต่อสู้กับอุปาทานคือเอะใจ แก้ไขให้ถูกคือสติปัญญา ใช้สติต่อสู้กับตัณหา อันเกิดจากอวิชชา หรือท่านพุทธทาสจะชี้ให้เห็นการเน้นกรรมนิโรธที่ผัสสะนิโรธ “ความดับแห่งผัสสะนั้นแหละความดับแห่งกรรม” ข้อความที่เป็นสุภาษิตเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมของท่านพุทธทาสคือ

ความทุกข์ เกิดที่จิตเพราะเห็นผิด เมื่อผัสสะ

ความทุกข์จะไม่โผล่ ถ้าไม่โง่ เมื่อผัสสะ

ความทุกข์ เกิดไม่ได้ ถ้าเข้าใจ เรื่องผัสสะ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านบอกว่ากระบวนการรับรู้ที่เริ่มต้นด้วยการที่อายตนะประสบกับอารมณ์ และเกิดวิญญาณคือความรู้ต่ออารมณ์นั้นเช่นเห็น ได้ยิน ตลอดถึงรู้ต่อเรื่องใจเมื่อเกิดความเป็นไปอย่างนี้แล้วก็เรียกว่ามี การรับรู้ หรือภาษาบาลีเรียกว่า ผัสสะ เมื่อมีการรับรู้ก็จะมีความรู้สึกต่ออารมณ์นั้นเช่นสุขสบาย ทุกข์ ไม่สบายหรือเฉย ๆ เรียกว่า เวทนา พร้อมกับนั้นก็จะมีกรหมายรู้อารมณ์ว่าเป็นนั่นเป็นนี่เป็นอย่างไรเป็นอย่างไร เรียกว่า สัญญา จากนั้นก็เกิดความคิด ความดำริตรึกรึกร่างต่าง ๆ เรียกว่า วิตักกะ กระบวนการรับรู้เป็นไปอย่างนี้ ไม่ว่าจะเป็นการประสบอารมณ์ โดยได้รับประสบการณ์ ภายนอก หรือการนึกถึงยกเอาเรื่องราวต่าง ๆ ขึ้นมาพิจารณา ขั้นตอนการการคิด (วิตักกะ) มีความสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดบุคลิกภาพและวิถีชีวิตของบุคคลตลอดถึงสังคม จึงมีบทบาทสำคัญยิ่งในการศึกษา แต่ความคิดนั้นจะเป็นอย่างนั้นย่อมต้องอาศัยปัจจัยที่กำหนดหรือปรุงแต่งความคิดนั้นอีกต่อหนึ่งปัจจัยอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อความคิดได้แก่ ความรู้สึกสุขทุกข์ (เวทนา) ตามปกติธรรมดาคนทั่วไปเมื่อมีการรับรู้และเกิดเวทนาแล้วถ้าไม่มีปัจจัยอย่างอื่นเข้ามาแปรหรือตัดตอน เวทนาจึงจะเป็นตัวกำหนดวิถีของความคิดคือถ้ารู้สึกสบายเป็นสุขก็ชอบ อยากได้ อยากเสพ อยากเอา (ตัณหาฝ่ายบวก) ถ้ารู้สึกไม่สบาย บีบคั้นเป็นทุกข์ ก็ขัดใจ ไม่ชอบ อยากทำลาย (ตัณหาฝ่ายลบ) ต่อจากนั้นความคิดปรุงแต่งก็ดำเนินไปตามวิถีทางของความชอบใจไม่ชอบใจนั้นเครื่องปรุงแต่งของความคิดก็คือความโน้มเอียง ความเคยชิน กิเลส จิตนิสัยต่าง ๆ ที่จิตได้สั่งสมไว้ (สังขาร) และคิดอยู่ในกรอบ ในขอบเขต ในแนวทางของสังขารนั้น จากความคิดก็อาจแสดงออกมาเป็นการกระทำ การพูด การแสดงบทบาทต่าง ๆ